

DE CONSERVATIEVE REVOLTE

MERIJN OUDENAMPSEN

DE CONSERVATIEVE REVOLTE

Een ideeëngeschiedenis van de Fortuyn-opstand

Uitgeverij Vantilt

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting en Stichting dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

De conservatieve revolte is gebaseerd op het proefschrift
The Conservative Embrace of Progressive Values (2018).

© 2018 Merijn Oudenampsen, Amsterdam, en Uitgeverij Vantilt, Nijmegen
ISBN 978 94 6004 396 3

Vertaling en redactie: Frank Keizer, Brussel
Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem, Baarn
Opmaak binnenwerk: Peter Tychon, Wijchen
Lithografie: All-Print, Wijchen

Omslagillustratie: Iris Frederix, *Frits Bolkestein*, olieverf op doek, 2007
(Collectie 2e kamerfractie VVD)
Foto auteur: Steven Ligthert, Arnhem

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

	Introductie. Van nieuw links naar nieuw rechts	7
1	Visie als olifant	25
2	Het geloof in het einde van de ideologie	57
3	Depoliterende wetenschap	83
4	De opkomst van nieuw rechts in Nederland	111
5	Neoliberalisme	125
6	Neoconservatisme	157
7	Conservatieven als hoeders van progressieve waarden	187
8	Het dubbelleven van Ayaan Hirsi Ali	223
9	<i>GeenStijl</i> en de opkomst van een conservatieve tegencultuur	259
10	Rebellen zonder doel: nihilisme en ironie	285
	Conclusie: echo én revolte	317
	Noten	333
	Literatuur	358
	Illustratieverantwoording	379
	Register	379

INTRODUCTIE

Van nieuw links naar nieuw rechts

De profeten uit het Oude Testament zeiden niet: 'Broeders, ik wil een consensus.' Ze zeiden: 'Dit is mijn overtuiging, dit is waar ik vurig in geloof. Als u dit ook gelooft, kom dan met mij mee.'

– Margaret Thatcher¹

De observatie dat zich rond de eeuwwisseling een belangrijke breuk heeft voorgedaan in de Nederlandse politieke cultuur is inmiddels een dooddoener. Nederland heeft een ruk naar rechts gemaakt. Een land met een imago als baken van tolerantie en progressivisme ging in korte tijd behoren tot de Europese voorhoede van de politieke wederopleving van nationalisme en anti-immigratiesentiment. De revolte vormde de aanvang van de Nederlandse *culture wars*, waarin conservatieven zich opwierpen als hoeders van een bedreigde Nederlandse identiteit en ten strijde trokken tegen progressieve 'cultuurrelativisten'.

De vraag die centraal staat in *De conservatieve revolte* is hoe deze verschuiving in ideologische zin kan worden begrepen. Tot dusver heeft het populisme gefungeerd als dominant analysekader. De focus ligt daarbij op stijl, techniek en retoriek, maar er is minder aandacht voor ideeën. Populistische leiders als Pim Fortuyn en Geert Wilders werden bovenal gezien als gewiekste politieke entrepreneurs die op succesvolle wijze de genegeerde zorgen van een gemarginaliseerd electoraat wisten te vertolken. In veel mindere mate zijn ze bestudeerd aan de hand van hun politieke ideeën. Niet de bovenkamer maar de onderbuik, niet ideeën maar de alledaagse werkelijkheid van 'de man in de straat' werden als doorslaggevend gezien, gefaciliteerd door de nieuwe macht van de media en het persoonlijk charisma van de populistische leider.

Deze alomtegenwoordige focus op populisme heeft een rijke en veelzijdige literatuur opgeleverd, maar om de verregaande politieke veranderingen in Nederland te begrijpen, is het een te beperkt perspectief. Als we terugkijken op het decennium na de Fortuyn-revolte valt op, juist op het moment dat het vuur van de cultuurstrijd het felst ontbrandde, hoe marginaal aanwezig het populisme was. Fortuyn's LPF won weliswaar 26 zetels in de kiezersrevolte van 2002, maar de partij implodeerde het jaar daarop alweer. Geert Wilders, die zijn PVV met succes positioneerde als erfgenaam van het fortuynisme, kon tot 2010 slechts rekenen op negen zetels. Hoe valt te verklaren dat een politieke stroming die nooit meer dan een zesde van het Nederlandse electoraat voor zich heeft weten te winnen, in staat is geweest om zo'n bovenmaatse invloed uit te oefenen op het Nederlandse politieke klimaat?

Door de dominante rol die in de wetenschappelijke en journalistieke analyses is toegkend aan het populisme, is de Fortuyn-revolte in de beeldvorming vaak gereduceerd tot de triomf van stijl over inhoud. Als ik op de spreekwoordelijke verjaardagsfeestjes vertelde dat ik de politieke ideeën achter de Fortuyn-revolte onderzocht, kreeg ik geamuseerde en sceptische reacties: 'Zijn die er dan?' Door deze blinde vlek zijn er vele verbaasde commentaren te vinden over de snelle verschuivingen in het Nederlandse opinieklimaat. 'Het politieke debat is conservatiever geworden. Soms lijkt het wel of het gehele politieke discours na de moord op Pim Fortuyn door een onzichtbare hand is opgetild en een paar meter naar rechts hardhandig weer neergezet', schreef de in 2014 overleden rechtsfilosoof en PvdA-senator Willem Witteveen al in 2005.²

Verskillende auteurs hebben het beeld van een ideeënloze politieke revolte proberen te weerleggen door te wijzen op de verhitte debatten over immigratie en nationale identiteit in de jaren negentig, die de lange aanloop vormden naar de kiezersrevolte van 2002.³ Toch blijft het idee dominant dat Fortuyn als een duveltje-uit-een-dooze op het podium van de Nederlandse politiek verscheen. Dit boek keert zich tegen dit nog immer populaire beeld, door de intellectuele bronnen van de Fortuyn-revolte bloot te leggen en licht te werpen op de vaak genegeerde revolte in de bovenkamer, in plaats van de veelbesproken opstand van de onderbuik.

In zijn geschriften over de Franse Revolutie stelde Alexis de Tocqueville dat elites vaak het belang van ideeënvorming onderschat-
ten:

Wat de politieke theorie hier op briljante wijze volbracht, gebeurt elders net zo goed, zij het langzamer en minder publiekelijk. In alle beschaafde landen geeft de politieke wetenschap vorm aan algemene ideeën. De problemen waar politici om strijden zijn een afgeleide van deze ideeën, net als de wetten die zij denken zelf te maken. Politieke denkers geven vorm aan een intellectuele atmosfeer die ingeademd wordt door zowel regenten als geregerden. Onbewust ontlenen beide groepen daaraan het uitgangspunt voor hun handelen.⁴

Veel invloedrijke denkers zijn een vergelijkbare mening toege-
daan. John Maynard Keynes stelde in zijn *General Theory* dat de da-
den van praktische bestuurders, 'die zichzelf immuun wanen voor
enige intellectuele invloed', veelal onbewust beïnvloed worden
door de 'geleidelijke doorwerking van ideeën'.⁵ Friedrich Hayek
waarschuwde pragmatische machts politici dat zij de cruciale in-
tellectuele dimensie van de politiek niet moesten negeren. Hij be-
nadrukte het belang van een langlopende ideeënstrijd om het tij
van het nakende socialisme te keren.⁶ Irving Kristol was ervan over-
tuigd dat het 'ideeën zijn die de geesten van mensen vormen, hun
verbeelding in vuur en vlam zetten, hun harten verharderen of ver-
zachten, om de wereld waarin zij oorspronkelijk werden geboren
uiteindelijk opnieuw vorm te geven'.⁷ Vanaf het andere uiteinde
van het politieke spectrum stelde Antonio Gramsci dat ideologie-
en 'een psychologische relevantie hebben; ze organiseren mense-
lijke menigtes, bepalen het terrein waarop mensen zich voortbe-
wegen, zich bewust worden van hun positie en de strijd aangaan'.⁸

Zoals we weldra zullen zien, werd dit geloof in de kracht van
ideeën gedeeld door de boegbeelden van de beweging die ijverde
voor een draai naar rechts in de Nederlandse politiek. Dit boek is
geschreven vanuit eenzelfde overtuiging dat politieke ideeën ertoe
doen. Daarmee wil ik natuurlijk niet zeggen dat ideeën allesbepa-
lend zijn. Velen wijzen erop dat er zonder de onvrede onder kiezers
over immigratie en integratie in de jaren negentig überhaupt geen

sprake zou zijn geweest van een conservatieve revolte. Dat is zeer waarschijnlijk. Het omgekeerde geldt echter ook: zonder ideologische vernieuwing, zonder nieuw verhaal, zou dat geluid marginaal zijn gebleven, net als onder de Centrum Democraten van Janmaat. Er is altijd een wisselwerking tussen ideeën en de (materiële) werkelijkheid. De intellectuele dimensie is uiteindelijk slechts één aspect van een veel groter verhaal. Niettemin heb ik ervoor gekozen in dit boek de nadruk te leggen op die vaak genegeerde intellectuele dimensie. Ideeën spelen namelijk een cruciale rol in de politiek, zelfs in Nederland met zijn buitengewoon praktische bestuurders, die zich immuun wanen voor elke intellectuele invloed.

Van nieuw links naar nieuw rechts

Een belangrijke bouwsteen voor mijn analyse van de draai naar rechts is die andere politieke aardverschuiving die we in Nederland hebben gekend, de ‘culturele revolutie’ van de jaren zestig. Mijn analyse bouwt voort op de toonaangevende analyse van die periode door de historicus James Kennedy. Ik volg zijn suggestie dat er belangrijke parallellen te trekken zijn tussen deze twee periodes van politieke transformatie. In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk waren de jaren zestig en zeventig een tijd van hevige politieke polarisatie. Ze vormden de geboortegrond voor zowel de progressieve bewegingen die bekend kwamen te staan onder de naam nieuw links, als hun conservatieve tegenpolen van nieuw rechts. De Anglo-Amerikaanse babyboomers golden als *a generation divided*, om de titel aan te halen van een van de vele studies over die tijd.⁹ Zeker in de Verenigde Staten kwam de conservatieve tegenbeweging al vroeg op gang, met het aan de macht komen van Nixon in 1969 en zijn verpletterende zege op McGovern, de kandidaat van nieuw links, in 1972. In zijn klassieker *Fear and loathing in Las Vegas* deed de schrijver en ‘gonzo’ journalist Hunter S. Thompson verslag van dit keerpunt: